

TABAKSBONNEN 1

door Lodewijk van Duuren

Inleiding

Omdat in de Tweede Wereldoorlog een enorme schaarste aan allerlei goederen ontstond, heeft de overheid distributie, rantsoenering en prijsbeheersing van de meeste goederen ingesteld, waarmee het vrije verkeer werd uitgesloten. Het doel was de eerlijke verdeling van schaarse goederen, in het bijzonder voor de eerste levensbehoeften: voedsel, genotmiddelen (waaronder tabak), kleding, serviesgoed e.d. en brandstoffen, zodat ook de minderdraagkrachtigen deze zaken konden aanschaffen. Voor het verdelen van de goederen maakte men gebruik van het bonnensysteem. In dit artikel wordt ingegaan op hoe een en ander geregeld was, met name met betrekking tot tabaksdistributie en wordt een overzicht gegeven van uitgegeven tabaksbonkaarten.

Van consument naar fabriek

Het distributiesysteem was een ingewikkeld systeem, met een omvangrijke administratie. De twee belangrijkste diensten betrokken bij de distributie en rantsoenering waren het Centraal Distributiekantoor (CDK) in Den Haag en zijn regionale kantoren en de Rijksbureaus.

Voor tabak was dat het Rijksbureau voor Tabak en Tabaksproducten (RBTT) in Den Haag, opgericht 28 mei 1940.

De Rijksbureaus waren vooral betrokken bij de verdeling van ruwe tabak en tabaksproducten over fabrieken en groothandel. Het CDK was voornamelijk betrokken bij de detailhandel en de consument.

Om een idee te vormen over de omvang van het systeem: eind 1942 waren er 382 regionale distributiediensten die er tezamen 685 agentschappen op na hielden. Eind 1943 waren er 12.000 personen bij de distributiediensten ingeschakeld en nog eens 1700 bij het Centrale Kantoor. Bij de Rijksbureaus werkten meer dan 9000 personen.

In de herfst van 1939 werd aan de gehele bevolking een distributiestamkaart (*afb. 1*) uitgereikt. Op deze kaart werd aangetekend voor welke producten een bonkaart was uitgereikt. In 1941 toen vrijwel alles op de bon was, kregen de aantekeningen betrekking op de uitreiking van inlegvellen (*afb. 2*). Op dat inlegvel werd in een vakje een datum gestempeld, waarop men een bonkaart kreeg uitgereikt, waarbij dan tegelijkertijd een bonnetje dat aan het inlegvel zat, afgeknipt werd en ingehouden. Dit alles diende om te controleren wie al welke bonkaarten ontvangen had. Het is niet bekend of voor de afgifte van tabaksbonkaarten ook inlegvellen zijn gebruikt. Het Vrije Volk van 20 mei 1945 meldde namelijk nog: "De stamkaarten of noodstamkaarten moeten worden meegebracht, waarop onder uitreiking van de tabakkaart het vakje 502A zal worden afgekruid".

UITGEREIKTE BONNEN E.A. BESCHIEDEN						UITGEREIKTE BONKAARTEN							
		a	b	c	d	e		a	b	c	d	e	
INLEUVALEN	A	501	500	605			401	X	A			501	X
HUWELIJK	B	802	803				402		200	A	X	502	X
GEBOORTE	C						403		A	205	X	503	
	D						404	205	A	A		504	
	E						405	205	X		X	505	
STERFT	F						406	X	A		A	506	
	G						407		X		X	507	
	H						408	X				508	X
BRANDSTOFFEN	I				509		409	X		X		509	
	J						410	X				510	X
	K	510					411	X				511	A
SCHONEN	L						412		A			512	
	M						413					513	
	N	502											
REWIJLEN	O	200											
BANDEN	P	208											
	Q												
	R												
	S												
	T												
	U												
DIVERSEN	V												
	W												
	X												
	Y												
	Z												
		a	b	c	d	e		a	b	c	d	e	

Het bonnensysteem was eigenlijk een systeem van vergunningen; een tabaksbon gaf vergunning tot het kopen van een of meer rantsoenen tabak tegen een vastgestelde prijs. Het systeem was zó opgezet dat de tabaksbonnen indirect ook de rechtvaardige verdeling van tabak en tabaksproducten onder de detailhandel, groothandel en fabrieken regelden. Hoe een en ander in zijn werk ging, wordt hieronder uitgelegd.

Een of twee weken voor het einde van de geldigheid van een tabaksbonkaart verschenen in de kranten berichten over de dagen waarop nieuwe bonkaarten uitgereikt werden. Op vertoon van zijn distributiestamkaart kreeg de roker bij het distributiekantoor zijn nieuwe tabaksbonkaart uitgereikt.

Men kon niet buiten de 'legale' kranten, want niet alleen de aankondiging van nieuwe bonkaarten maar ook de geldigheid van bonnen kon men alleen uit de krant vernemen. In de krant las men welke bonnen in welke periode geldig waren, en wat men tegen betaling daarvoor krijgen kon. Ook het ongeldig worden van sommige ongebruikte bonnen stond soms vermeld (*afb. 3*).

Nadat in de krant van donderdag of vrijdag de aankondiging was verschenen, waren de bonnen normaliter vanaf zondag geldig. Dan was het zaak op de maandag zo snel mogelijk de sigarenwinkelier te bezoeken om de bonnen in tabaksproducten om te zetten, want de voorraden waren snel uitgeput. Ook de keuze in artikelen was altijd zeer beperkt.

De winkelier plakte de ontvangen uitgeknipte bonnen op zogenaamde verzamelvellen. Voor elk type bon een ander verzamelvel. Met deze verzamelvellen ging de winkelier naar het distributiekantoor en ontving daar - tegen inlevering van de verzamelvellen - grossierstoewijzingen. Op grond van deze grossierstoewijzingen ontving men van de groothandel tegen inlevering een bepaalde hoeveelheid tabaksproducten. De groothandel plakte vervolgens deze grossierbonnen eveneens op verzamelvellen.

Ook de groothandel ging met deze vellen naar het distributiekantoor en kreeg daar toewijzingen voor de fabriek. De fabriek kreeg vervolgens op basis van het totaal aantal toewijzingen van de grossiers een toewijzing voor ruwe tabak. Hiermee was de keten van consument tot fabriek gesloten.

Op deze wijze kreeg degene die de meeste tabak of tabaksproducten verkocht ook de grootste hoeveelheid tabak of tabaksproducten toegevoerd.

Bonkaarten en bonnen

Zoals hiervoor beschreven werkte de distributie met het bonnensysteem. Hier wordt op de verschillende bonkaarten en bonnen (*afb.5 a,b,c,d,e*) nader ingegaan.

AFHALEN OP:

AFHALEN OP:

AFHALEN OP:

AFHALEN OP:

AFHALEN OP:

AFHALEN OP:

23 MEI

29 APR. 1944

8 4 APR. 1944

18 MEI

EX **TABAK**

6 Sept. t/m 26 Dec. 1942

Voor mannen van 18 jaar en ouder, uitgezonderd bonders van bonkaarten of versnaperingen

Distributie

Nieuwe bonnen

Tijdvak van 7 t.m. 20 November '48.

BONNEN VOOR VLEES.

- 361 Vlees: 100 gram vlees.
- 362 Vlees: 400 gram vlees.
- 363 Vlees: 150 gram vlees.

ALLE BONKAARTEN.

- 367 Algemeen: 1 ei.
- 368 Algemeen: 250 gram boter of margarine of 200 gram vet.

BONKAARTEN KA, KB, KC 812.

- 371 Algemeen: 250 gram boter of margarine of 200 gram vet.
- 372 Algemeen: 200 gram kaas of 250 gram korstloze kaas.
- 373 Algemeen: 250 gram zachte zeep + 250 gram soda.
- 374 Algemeen: 125 gram koffie.
- 375 Algemeen: 50 gram thee.
- B 385: 200 gram kaas of 250 gram korstloze kaas.

BONKAARTEN KD, KE 812.

- 377 Algemeen: 125 gram boter of margarine of 100 gram vet.
- 378 Algemeen: 100 gram kaas of 125 gram korstloze kaas.
- 379 Algemeen: 500 gram zachte zeep + 500 gram soda.

**TABAKS- EN
VERSNAPERINGENKAARTEN
QA, QC 808.**

- 127, 131 Tabak: 2 rantsoenen sigaretten of kerntabak.

**BONKAARTEN ZA, ZB, ZC ZD, ZE,
MD, ME, MH 812**

(Bijz. arbeid, a.s. moeders en zieken)

Geldig zijn de bonnen van de strook V. Deze bonnen zijn 14 dagen geldig. Bovenstaande bonnen kunnen reeds op Vrijdag 5 November a.s. worden gebruikt. De tussentijds aangewezen bon 336 Algemeen voor 100 gram vlees is geldig tot 6 November a.s. De niet-aangewezen bonnen van strook 1 kunnen worden vernietigd, evenals de bonnen 115 tabak van de tabakkaart.

Afb. 2 Inlegvel
Afb. 5a Bonkaart

Afb. 3 Artikel uit de Goudsche Courant

STRIKT PERSOONLIJK

1942

ROOKERSKAART

1942

Ten name van: Den Heer J. de Groot

Adres: Parklaan 35, Bilthoven

SIGARENMAGAZIJN H. J. G. VAN DE BILT

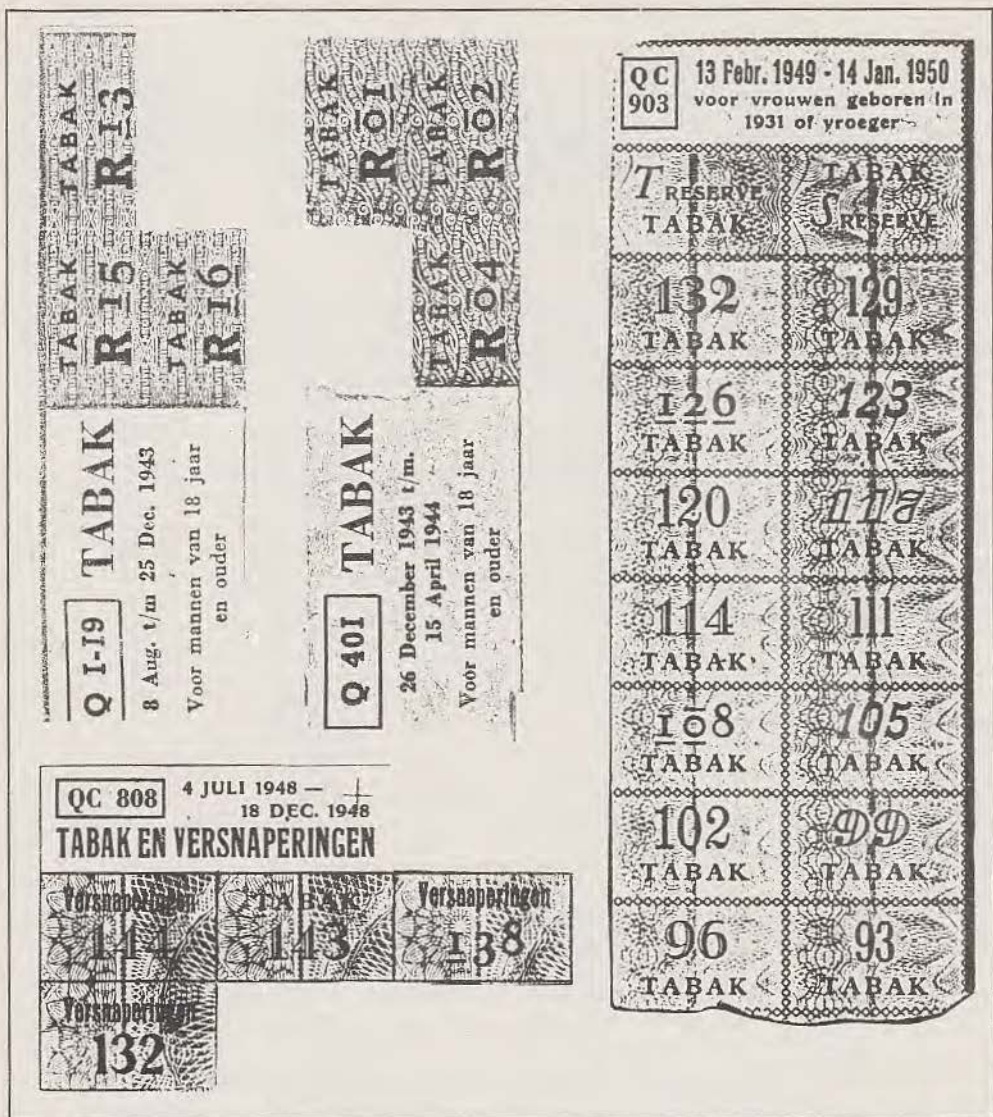
Maart 2—4	Maart 5—7	Maart 9—11	Maart 12—14	Maart 16—18	Maart 19—21
Maart 23—25	Maart 26—28	Mrt.-April 30—1	April 2—4	April 7—8	April 9—11
April 13—15	April 16—18	April 20—22	April 23—25	April 27—29	April-Mei 30—2
Mei 4—6	Mei 7—9	Mei 11—13	Mei 15—16	Mei 18—20	Mei 21—23
Mei 26—27	Mei 28—30	Juni 1—3	Juni 4—6	Juni 8—10	Juni 11—13
Juni 15—17	Juni 18—20	Juni 22—24	Juni 25—27	Juni-Juli 29—1	Juli 2—4
Juli 6—8	Juli 9—11	Juli 13—15	Juli 16—18	Juli 20—22	Juli 23—25
Juli 27—29	Juli-Aug. 30—1	Augustus 3—5	Augustus 6—8	Augustus 10—12	Augustus 13—15
Augustus 17—19	Augustus 20—22	Augustus 24—26	Augustus 27—29	Aug.-Sept. 31—2	September 3—5

N.B. Deze kaart moet bij elken aankoop van Rookartikelen worden overgelegd, opdat de leverancier 't bepaalde hokje ongeldig kan maken.

ZONDER KAART WORDT NIET VERKOCHT.

DE PRIJS DEZER KAART BEDRAAGT TWEE CENT.

FORMA B. C. 100/100
DE BILT B.

Afb. 5 b, c,
d.

Afb. e

Mannen en vrouwen

In een groot deel van de oorlogse en na-oorlogse periode waren er twee verschillende typen tabaksbonkaarten gelijktijdig geldig.

Het ene type was uitsluitend geldig voor mannen en het andere voor vrouwen (afb. 5e). Daarnaast waren er ook versnaperingskaarten.

Het systeem stak als volgt in elkaar.

Het idee was dat de tabakskarten alleen aan rokers ten goede moesten komen, anders zou de grondslag van het distributiesysteem van een eerlijke verdeling zeer onwaarschijnlijk worden. Als immers iedereen een tabakskbonkaart kon krijgen, zouden ook de niet-rokers, waaronder veel vrouwen en jeugdigen, ook een bonkaart nemen en de nietgebruikte bonnen/bonkarten aan anderen doorgeven of doorverkopen en zo de zwarte markt voorzien, waar alleen het koopkrachtige deel van de bevolking zich van kon bedienen.

De oplossing was dat de uitgifte van tabakskbonnen gekoppeld was aan versnaperingsbonnen en dat vrouwen alleen een sigarettenkaart konden krijgen. In het begin van de distributie hadden mannen van 18 jaar en ouder de keuze tussen een tabakskkaart of een versnaperingskaart, en vrouwen van 25 jaar en ouder de keuze tussen een sigarettenkaart en een versnaperingskaart.

Alle overigen hadden geen keuze, zij konden alleen gebruik maken van de versnaperingskaart.

Behalve wat betreft de hogere leeftijd en de kleinere keuze werden vrouwen nog op een derde manier gediscrimineerd: zij hadden namelijk een kleinere bonkaart en kregen dus minder rantsoenen dan mannen. Op die manier wilde men vermoed ik vrouwen ontmoedigen om voor hun man een bonkaart te nemen.

Vanwege de koppeling tussen tabaksk- en versnaperingskarten zijn beide in het overzicht van bonkarten hieronder behandeld. De set bonkarten van tabak en versnaperingen die in één periode geldig was, wordt hier als een serie aangeduid.

Drukken van de kaart

De bonkarten werden gedrukt door de firma Enschedé in Haarlem. Het is niet zo verwonderlijk dat deze firma die ook het geld en de postzegels drukt, opdracht kreeg voor het drukken van de bonkarten, want deze konden in zekere zin als waardevolle papieren beschouwd worden.

De bonkarten waren dan ook zo ontworpen dat ze niet gemakkelijk na te maken waren. Voor vervalsers waren ze ook moeilijk na te maken, omdat iedere periode - meestal 8 of 16 weken - een nieuwe kaart werd uitgegeven met telkens wisselende uitvoering. In elke periode verschilde het patroon van de ondergrond, maar ook lettertype, kleur, aantal bonnen, nummering van de bonnen en het opschrift waren vaak verschillend.

Toch zijn er bonkarten nagemaakt en het zal niet verwonderlijk zijn, dat dit naast boter- en suiker- vooral tabakskbonkarten waren.

Omdat de ondergrond van ieder serie steeds verschillend is, is herkenbaar tot welke serie losse bonnen behoren.

Voorlopers

Reeds voor de officiële ingebruikname van tabaksbonkaarten waren er al bonkaarten in gebruik. De aanvoer van tabaksproducten naar detaillisten was in begin 1942 al zo gering, dat sommige tabakshandelaren aan hun klanten bonkaarten uitreikten. Alle handelaren uit Bilthoven voerden onder toezicht van de politie voor hun klanten de bonkaart in, waarop tweemaal per week bij een aankoop een vakje door de winkeller ongeldig gemaakt kon worden.

De "Rokerskaart" van Sigarenmagazijn H.J.G. van de Bilt voor de heer J. de Groot uit Bilthoven is hier een voorbeeld van (*afb. 4*). Ook het sigarenmagazijn d'HOLLANDSCHE DAMPER uit 's-Gravenhage had een eigen distributiekaart met de mededeling:

'Zaterdags wordt er uitsluitend één doosje sigaretten verstrekt'

In hoeverre dit soort bonkaarten algemeen voorkwam, is niet bekend. Wa-terdicht was dit systeem allermint, want men kon van meerdere winkels zo'n kaart bezitten. Al zal de sigarenwinkelier vooral trachten zijn vaste klanten tevreden te stellen en daarmee aan zich binden.

Voorschot

Voordat de eerste officiële bonkaarten uitgereikt konden worden, moest het CDK weten hoeveel mannen en vrouwen voor een rokerskaart hadden gekozen, om op basis daarvan de grootte van het rantsoen vast te stellen en de verdeling van de tabaksproducten over alle detaillisten.

Mannen van 18 jaar en ouder moesten daarom bon T van textielkaart DA bij de tabakshandelaar inleveren van 11 tot en met 18 april en bon P van de textielkaart bij de plaatselijke distributiedienst van 26 april tot en met 16 mei 1942. Bij inlevering hiervan en op vertoon van de distribiestamkaart ontving men zijn eerste tabaksbonkaart.

Vrouwen van 25 jaar en ouder moesten om een sigarettenkaart te krijgen in dezelfde perioden bon T van de textielkaart DB inleveren bij de tabakshandelaar en bon P van dezelfde textielkaart bij de distributiedienst. Voor versnaperingen gold hetzelfde, al moest men dan bon T inleveren bij de handelaar in chocolade en suikerwerken. Op basis van deze ingeleverde textielbonnen ontving de detaillist een voorschot.

Kenmerken op de bonkaart

Op een bonkaart staan in het algemeen de volgende zaken:

- de genummerde bonnen (of een letter met een nummer); soms zijn er dubbele nummers op de bonkaart (betekenis onbekend), sommige nummers zijn onderstreept;

- reservebonnen, meestal met een afwijkende nummering;
- op de bon het distributieartikel: tabak, sigaretten, versnaperingen of diversen;
- in het vakje linksboven de code van de bonkaart, bijv. Q1-11;
- in datzelfde vakje: het distributieartikel (niet op alle bonkaarten);
- en voor wie de kaart bestemd was, zoals mannen, vrouwen of alle leeftijden (niet op alle bonkaarten);
- en soms de geldigheidsduur, die altijd op een zondag begon en op een zaterdag eindigde.

Rantsoenen

Voor die bonnen ontving men tegen betaling een of meer rantsoenen tabak. Een rantsoen bestond bijna altijd uit 5 sigaren, 10 kleinere sigaren (cigarillo's), 20 sigaretten of 25 gram tabak.

Dit rantsoen is met een kleine wijziging gedurende de oorlog en erna nauwelijks gewijzigd. De vermindering van het rantsoen zat in het aantal rantsoenen dat men in een bepaalde periode ontving. Ook was niet altijd de juiste keuze voorradig. Deze keuze was er sowieso al niet voor de sigarettenkaart. Dit rantsoen bevatte onveranderd 20 sigaretten.

Hoe ingewikkeld en uitgebreid de regels waren, blijkt uit de omschrijving van wat bijvoorbeeld precies onder versnaperingen verstaan werd: *"borstplaat, fondants, bruidsuikers, ulevellen, caramels, toffee's, drups, nougat, boterhamstrooisels zoals hagelslag, muisjes e.d., dragee's, hoestbonbons, z.g. Engelsche drop, kauwgummi, schuimpjes, pepermunt, alle soorten bonbons en chocolade in alle vormen, zoals tabletten, reepen, staven enz."*

Aantal series

In de oorlog zijn vanaf het begin van de distributie op 17 mei 1942 tien series bonkaarten uitgegeven.

In het bevrijde zuiden is in 1944 ten minste één (nood)bonkaart uitgegeven door het Militaire Gezag (M.G.). Het Militaire Gezag heeft van 14 september 1944 tot 4 maart 1946 gefunctioneerd als het hoogste gezag in het bevrijde gebied.

Na de bevrijding van heel Nederland werd de distributie op 3 juni 1945 herwat en werd die op 1 juni 1949 beëindigd. In deze periode zijn 14 series bonkaarten uitgegeven. Voor heel Nederland zijn dat dus in totaal 25 series.

Een tabel met de codes van de tabaksbonkaarten en een globaal overzicht van alle uitgegeven series zult u aantreffen in het volgende nummer. Helaas zijn van sommige kaarten geen overgebleven bonkaarten bekend; deze zijn dan gereconstrueerd uit andere bronnen.